

4. Солдатова Г. У. Этническая идентичность / Г. У. Солдатова // Психология самосознания: [хрестоматия]. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2003.
5. Этнопсихология: [Учебник для вузов] / Т. Г. Стефаненко – М.: Аспект Пресс, 2006. – 368 с.

УДК 159.922-057.875

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ОСНОВИ ВИНИКНЕННЯ АСОЦІАЦІЙ В ПРОЦЕСІ ОВОЛОДІННЯ ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ

Тетяна Ширяєва
(Остроз, Україна)

У статті проаналізовано принципи виникнення вербальних асоціацій та їх зв'язок із особливостями перебігу мисленнєвого процесу в межах психолінгвістичного підходу. Досліджуваний феномен розглянуто в контексті процесу оволодіння іноземною мовою.

Ключові слова: білінгвізм, психолінгвістичний підхід, оволодіння іноземною мовою, вербальні (словесні) асоціації.

В статье анализируются принципы возникновения вербальных ассоциаций и их связь с особенностями протекания мыслительного процесса в рамках психолингвистического подхода. Этот феномен рассматривается в контексте процесса овладения иностранным языком.

Ключевые слова: билингвизм, психолингвистический подход, овладение иностранным языком, вербальные (словесные) ассоциации.

In the article the principles of verbal associations appearance and its connections with peculiarities of thinking process are analyzed through psycholinguistic approach. The researched phenomenon is regarded in the context of foreign language mastering process

Key words: bilingualism, psycholinguistic approach, foreign language mastering, verbal associations.

Постановка проблеми. В контексті процесу оволодіння іноземною мовою постає питання про зв'язок мови та мислення. Оволодіння іноземною мовою характеризується певним шляхом реалізації, який на думку Л.С.Виготського, здійснюється “зверху-донизу”, що за своєю суттю є протилежним до напрямку засвоєння рідної мови, і характеризується чітким усвідомленням і спланованістю з боку суб'єкта діяльності. Варто зауважити, що в процесі вільного спонтанного спілкування, розвиток якого, власне, і передбачається в процесі оволодіння мовою, мовцем контролюється виключно зміст повідомлення, а форма вираження думки реалізується на рівні автоматизму і є практично неусвідомленою.

Проблема ідентифікації психологічної структури значення слова як процесу чи сукупності механізмів та операцій, які його обумовлюють, займає важливе місце в дослідженнях, спрямованих на розуміння природи та особливостей

процесу мовлення. Функціонування слова в лексиконі мовця забезпечується комплексом багатоетапних процесів, які протікають на різних рівнях свідомості при взаємодії результатів обробки перцептивного, когнітивного та емоційно-оціночного досвіду. Моделювання таких процесів передбачає не лише вивчення внутрішньої структури ментального лексикону як компонента граматики, яка є сукупністю різних типів зв'язку, що надають певну інформацію про слова (фонологічну, морфологічну, семантичну та синтаксичну), якими володіє носій мови. Особлива увага приділяється психічним процесам, які пов'язані із репрезентацією знань, з організацією знань і особливостями їх збереження та рефлексювання [4, 5].

У межах навчальної програми оволодіння іноземною мовою найчастіше має двояку природу вираження: як необхідність у задоволенні навчально-пізнавальних потреб або необхідність усвідомлення форми вираження власної думки. Б.В.Беляєв вбачає в процесі оволодіння іноземною мовою розвиток мислення засобами цієї мови. На думку вченого, саме у такий спосіб можна формувати «відчуття мови». Говорячи про вивчення англійської мови як іноземної, вчений зауважив про взаємозв'язок слова та поняття, що є передумовою формування вміння вербалізувати дійсність засобами іноземної мови, чому сприяє оволодіння семантикою мови. Втім, психологічна природа мислення, як свідчить ряд досліджень, не є лінгвально обумовленою. Розвиток мислення є характерним для всіх мов, якими володіє суб'єкт мовленнєвої діяльності.

Гносеологічна природа мови виявляється в розумінні значення як характеристики слова, котра не є пасивним відображенням предмету як такого поза практичним діяльним відношенням до неї мовця. Значення слова відображає предмет і визначається функцією цього предмета в системі людської діяльності, що обумовлює суспільні відносини, в межах яких і є предмет. На думку О.М.Леонтьєва, важливе значення відіграє конкретна предметно-практична діяльність, в процесі якої реалізується взаємодія з іншими людьми.

Власне, процес оволодіння іноземною мовою, в нашому випадку англійською, передбачає єдність аперцепційної бази, що є застосуванням знань, пов'язаних із минулим досвідом, до конкретної мовленнєвої ситуації, яка є характерною моменту мовлення.

На думку О.О.Потебні, слова стають визначеними тільки у мові конкретного індивіда, а особливістю спілкування є те, що мовець та реципієнт сприймають один і той же предмет по-різному, інтерпретують їх по-своєму, вкладаючи індивідуальний зміст в кожне конкретне слово.

Оволодіння мовою здійснюється в процесі розвитку реальних відношень суб'єкта до світу, які не залежать ані від людини, ані від її свідомості, а визначаються конкретно історичними та соціальними умовами, в яких він проживає.

О.Р. Лурія вважав значення найголовнішим складовим елементом свідомості, оскільки саме в значенні представлено «ідеальну форму існування предметного світу, його особливостей, зв'язків та відношень, які виражені матерією мови». Значення інтеріоризуються, а відтак, набувають індивідуального значення і втілюються в асоціаціях.

Асоціація – зв'язок між об'єктами та явищами, які базуються на нашому особистому, суб'єктивному досвіді. Цей досвід, на думку Р.Фрумкіної, може співпадати з досвідом культури, до якої належить індивід, однак завжди є

особистим надбанням, що визначається минулим досвідом [10]. Асоціативні зв'язки часто виступають індикатором індивідуального життєвого досвіду.

Метою статті є аналіз особливостей виникнення асоціацій та намагання прослідкувати наявність ймовірного впливу асоціативних зв'язків на особливості оволодіння іноземною мовою. Білінгвізм як явище продуктивного оперування засобами іноземної мови на рівні, адекватному володінню рідною мовою, пов'язаний із особливостями розвитку пізнавальної сфери мовців. Постає питання про взаємозв'язок рівня володіння іноземною мовою (продуктивний, репродуктивний чи рецесивний білінгвізм) та особливостями суб'єктивного досвіду, індикаторами якого, в нашому випадку, є асоціативні зв'язки. У контексті процесу оволодіння іноземною мовою, постає необхідність у виявленні подібності/ відмінності в ментальній репрезентації семантики слів засобами різних мов, в нашому випадку, української та англійської.

Аналіз наукових праць. Мова як індивідуально-психічне утворення конгломерує органічну механіку, психічну механіку та понятійний зміст. Мета мови – представлення та відображення змісту за допомогою психічної та органічної механіки. Таку думку підтримав Р.Стренберг, розробивши триєрархічну теорію інтелекту. Згадана теорія проливала світло на зв'язок між інтелектом та внутрішнім світом індивіда, його інтелектом та досвідом, інтелектом та зовнішнім світом. На думку вченого, процес обробки інформації проходить за участю трьох основних типів компонентів: *метакомпонентів*, які керують процесами вищого рівня, і використовуються для спостереження за перебігом та реалізацією діяльності; *виконавчих компонентів* – процеси нижчого рівня, які керовані метакомпонентами; *компонентами набуття знань*, які пов'язані і з діяльністю вищого рівня та виконавчою діяльністю [9]. На думку Р.М.Фрумкіної, знання про світ формуються в психіці в процесі набуття досвіду і є результатом складних пізнавальних операцій. Мова ж виконує функцію інструменту цих операцій та способом фіксації отриманих знань [10, 94].

У той же час досвід пов'язаний певним чином із психічним станом відіграє важливу роль в життєдіяльності людини, і є пов'язаним із іншими психічними явищами, які він обумовлює, одночасно детермінуючись ними та змінюючись під їхнім впливом. Виникнення певного стану визначається як зовнішніми, так і внутрішніми факторами, що супроводжується фіксацією в пам'яті пережитого досвіду у вигляді образу [8].

Кант визначав проблему виникнення образу як проблему особливого роду діяльності спрямованої на організацію та синтез відчуттів у єдину систему. Л.Г.Дика та В.В.Семікін висловлюють думку, що специфіка суб'єктивного образу полягає у трансформації внутрішніх відчуттів в уявлення, з подальшою їх вербалізацією та рефлексією в образ, який нав'язується нашому розуму зсередини, а не ззовні [2]. Внутрішні відчуття, які викликані певною подією чи переживанням суб'єкта, проходять етап порівняння із наявним уже досвідом, трансформуються в уявлення про пережитий стан, що супроводжується процесом усвідомлення, який завершується формуванням образу. Образ психічного стану фіксується в свідомості, утворюючи сліди пам'яті, набуваючи характеристик уявлень, які репродукуються в певні моменти. Однак такі уявлення не є предметними, оскільки відносяться до чуттєвих уявлень, які набуваються нами в процесі переживання. Переживання приймає участь у формуванні психічного образу навколишньої дійсності, який виражається в асоціативних зв'язках.

Сучасні моделі сприйняття повідомлення передбачають перебіг динамічних процесів, які приймають участь у розпізнаванні слова, на базі ментального лексикону. Дослідження процесів ідентифікації слів та пошуку їх значення є до певної міри опосередкованим вивченням ментальних репрезентацій лінгвістичних одиниць. Такий підхід є досить сучасним, оскільки ранні дослідження в цій сфері стосувалися, переважно, елементарних одиниць і базувалися, як правило, на даних щодо природи перцептивних процесів та одиниць. Когнітивний підхід до проблеми мовлення та мислення передбачає потребу інтегративної теорії сприйняття, яка би пояснила взаємодію концептуальних та перцептивних механізмів в процесі мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини [6].

Термін “ідентифікація” пояснюється в зарубіжній літературі присвяченій когнітивній та психолінгвістичній тематиці як процес розпізнавання стимулу. Передбачається, що доступ до значення слова здійснюється тільки тоді, коли стимул є повністю ідентифікованим. Запропонована О.О.Залевською психолінгвістична теорія слова як засобу доступу до єдиної інформаційної бази мовця призвела до розширення діапазону використання терміну «ідентифікація слова», оперування яким передбачає усвідомлення організації та перебігу всіх пізнавальних процесів. Результатом цих процесів є суб’єктивне розуміння того, про що йде мова, готовність оперувати цим знанням з врахуванням попереднього досвіду та емоційно-оціночних нюансів, за умови постійної взаємодії усвідомленого та неусвідомленого, того, що піддається та не піддається вербалізації. Моделювання процесів ідентифікації слова, на думку Т. Ю. Сазонової, передбачає умовне розмежування наступних стадій єдиного процесу: доступ до слова – впізнавання слова – ідентифікація слова.

Комплексна обробка інформації є стратегічним процесом, в результаті якого з метою інтерпретації (розуміння) повідомлення в пам’яті мовця конструюється його ментальний образ – репрезентація [1].

Експериментальна частина. В контексті психології дослідження асоціації, які виникають як реакція на стимул, часто виконують роль засобу психоаналізу (К.Юнг, О.Розанов, Х.Кент). В нашому дослідженні асоціативні процеси аналізуються у світлі психолінгвістики, а тому увага зосереджується на вивченні словесних чи вербальних асоціацій. Експеримент проводився серед студентів 1-5 курсів факультету романо-германських мов Національного університету «Острозька академія». Загальна кількість респондентів становить 130 студентів, які приймали участь в прямому (вільному) асоціативному тесті. Студентам пропонувалося прослухати список слів-стимулів (наприклад, *армія, музика, хвороба* тощо) спочатку українською, а потім англійською мовами, на які вони записували асоціації, що відразу спадали їм на думку.

К.Юнг використовував вільний асоціативний експеримент для побудови асоціативних норм, які, на думку вченого, мають генетичну чи професійну приналежність. Ми ж звернулися до експерименту з метою проаналізувати особливості мислення білінгвів, намагаючись прослідкувати залежність між процесом виникнення асоціацій та протіканням процесу оволодіння іноземною мовою.

Студентам було запропоновано 30 слів-стимулів (наприклад, *армія, музика, хвороба, рука, гладенький, свистіти, солодкий, вікно, спати, погода, дерево, танці* тощо). На першому етапі слова звучали українською мовою, на другому – англійською мовою. При цьому рівень розвитку білінгвізму визначався нами через проведення порівняльного аналізу слів-стимулів, які давалися студентами

засобами двох мов: української та англійської. В процесі визначення типу білінгвізму ми скористалися формулою

$$K = \frac{n}{N} \times 100\%, \text{ де}$$

K – тип білінгвізму

n – кількість співпалих реакцій

N – кількість всіх реакцій

У результаті проведеного експерименту нами було виявлено два типи білінгвізму: продуктивний ($K > 50\%$) та репродуктивний ($K = 30-50\%$). Виявлений тип білінгвізму не мав ані гендерних, ані вікових особливостей, які, власне, і не були об'єктом нашого дослідження.

Висновки. Таким чином, можна дійти висновку, що рівень білінгвізму визначається не лише ступенем володіння мовами, як рідною, так і іноземною, але й відображає перебіг мисленнєво-мовленнєвої діяльності суб'єкта. Причому зв'язок мовлення та мислення реалізується через використання слова як засобу доступу до інформаційної бази. Втім, особливості виникнення словесних асоціацій можуть допомогти не лише у дослідженні концептуальних та перцептивних механізмів в процесі мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини, але й виявити сформованість образів, які спричинені певними подіями та пов'язані, головним чином, із наявним досвідом, фіксованим в свідомості за рахунок утворення слідів в пам'яті. Дослідження особливостей виникнення «слідів» та рівнем білінгвізму є, на нашу думку, перспективним, зважаючи на ймовірність полегшення процесу оволодіння іноземною мовою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ван Дейк Т.А. Стратегии понимания связного текста / ван Дейк Т.А., В.Кинч// Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1988. – Вып. XXIII. Когнитивные аспекты языка. – С.153-211.
2. Дикая Л.Г. Регулирующая роль образа функционального состояния в экстремальных условиях деятельности / В.В.Семикин, Л.Г.Дикая //Психологический журнал. – 1991. – Т.12. – №1. – С.55-65.
3. Залевская А.А. Слово в лексиконе человека: психолингвистическое исследование./ А.А.Залевская. – Воронеж, 1990. – 206 с.
4. Залевская А.А. Индивидуальное знание: специфика и принципы функционирования / А.А.Залевская. – Тверь, 1992. – 134 с.
5. Залевская А.А. Вопросы теории овладения вторым языком в психолингвистическом аспекте / А.А.Залевская. – Тверь, 1996. – 195 с.
6. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г.– М., 1996. – 242 с.
7. Куликов Л.В. Сущность и функции психического состояния.// Психология состояний: [Хрестоматия] / Л.В.Куликов; Под ред. проф. А.О.Прохорова. – М.: ПЕР СЭ; СПб.: Речь, 2004. – С.39.
8. Прохоров А.О. Образ психического состояния и его составляющие / Н.Е.Карпова, А.О.Прохоров // Психология психических состояний. [Сборник статей]. – Вып.6; Под ред. проф. А.О.Прохорова. – Казань: КГУ, 2006. – 578 с.
9. Стернберг Р. Триархическая теория интеллекта / Р.Стернберг // Иностранная психология. – 1996. – № 6. – С.54-61.
10. Фрумкина Р.М. Психолингвистика: [учеб. пособие для студ. высш. заведений]. – 3-е изд., испр. – М. : Издательский центр «Академия», 2007. – 320с.